

บทความปริทรรศน์: การสังเคราะห์องค์ความรู้

พลวัตและแนวทางการวิจัย : การศึกษาการแต่งงานข้าม วัฒนธรรมของผู้หญิงในสังคมอีสาน

Dynamics and Research Approaches: A Study of Cross- Cultural Marriage of Women in Esaan Society

พัชรินทร์ ลาพานันท์
Patcharin Lapanun

บทคัดย่อ

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทยมิใช่ปรากฏการณ์ที่เพิ่งจะมีขึ้น สมัยรัชกาลที่ 5 มีการแต่งงานระหว่างหญิงชาวสยามและชายชาวจีนที่เข้ามาค้าขายและอาศัยอยู่ในประเทศสยาม ต่อมาการตั้งฐานทัพอเมริกันในประเทศไทยระหว่างสงครามเวียดนามเอื้อให้เกิดการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับทหารอเมริกัน ปัจจุบันการแต่งงานระหว่างหญิงอีสานกับชายชาวต่างชาติเกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมโลกาภิวัตน์ซึ่งมีความแตกต่างไปจากสังคมในอดีต บทความต้องการชี้ให้เห็นถึงพลวัตของปรากฏการณ์นี้ ซึ่งในด้านหนึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งนโยบายการพัฒนาประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมโลก และในอีกด้านหนึ่งเชื่อมโยงกับแนวทางการศึกษาที่ใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมเป็นกลไกที่สำคัญของการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับจีน ระยะต่อมาปรากฏการณ์นี้ถูกมองภายใต้กรอบแนวคิดความทันสมัย (Modernization) และเชื่อมโยง

กับการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยว ที่ได้รับอิทธิพลจากการตั้งฐานทัพอเมริกันในประเทศไทยและนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐ การขยายตัวของการย้ายถิ่นข้ามชาติตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ส่งผลให้การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมถูกมองภายใต้กรอบแนวคิดการย้ายถิ่น (Migration) ในบริบทสังคมปัจจุบันที่การเคลื่อนย้ายอพยพของผู้คนเกิดขึ้นอย่างไร้พรมแดนทางพื้นที่ภูมิศาสตร์และทางวัฒนธรรม การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมถูกวิเคราะห์ภายใต้กรอบคิดที่อิงกับความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้มีการวิเคราะห์ปรากฏการณ์นี้โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากร (Resource Profile Approach) และชี้ให้เห็นว่าการแต่งงานกับชาวต่างชาติส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรครัวเรือนในชนบทอีสาน

Abstract

Cross-cultural marriage is not a recent phenomenon in Thai society. During the reign of King Rama V, there were marriages between Siamese women and Chinese businessmen living in Siam. Much later, during the Vietnam War, the presence of American military in Thailand also facilitated marriage between Thai women and American soldiers. Currently, the number of marriages between Isaan women and foreign men have been increasing under the globalized society which is different from the society in the past. This paper presents the dynamic of this phenomenon as it relates to changing social and cultural circumstances and to the country's development policies, which are influenced by the change in global society. It also presents theoretical perspectives applied as an analytical framework to describe the phenomenon. In the regime of King Rama V, cross-cultural marriage served as the key mechanism for assimilation between Thai and Chinese ethnics. In the later period, this phenomenon was viewed under modernization perspective relating to the expansion of service sector and tourism influenced by the stationing of American military forces in Thailand as well as the government's tourism promotion policy. Under the expansion of cross-border migration since 1980, cross-cultural marriage is viewed under migration approach. In the current society which mobility of people go beyond the geographical and cultural borders, cross-cultural marriage was conceptualized in relation to the linkages between local and global cultures. In addition, this phenomenon was also analyzed under the resource profile approach and indicated that marriage to foreigners has influenced the changing of rural household resource.

ความนำ

โลกปัจจุบันเป็นยุคสมัยที่จินตนาการ วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ของผู้คนซึ่งแต่เดิมมักผูกโยงกับพื้นที่และอาณาเขตที่ถูกจำกัดด้วยพรมแดนถูกท้าทายอย่างมากจากสภาวะแห่งการเคลื่อนย้าย การเคลื่อนไหล ความไร้ขอบเขตและไร้ข้อจำกัดของพรมแดน การแต่งงานของหญิงอีสานกับชายชาวต่างชาติเป็นรูปธรรมของปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนและข้ามวัฒนธรรมที่ปรากฏตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในทศวรรษปัจจุบัน

ปรากฏการณ์นี้มีได้เกิดขึ้นเฉพาะในสังคมไทยเท่านั้น หากเป็นปรากฏการณ์ร่วมของหลายๆ ประเทศในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและในเอเชียซึ่งกลายเป็นแหล่งต้นทางของผู้หญิงอพยพข้ามชาติเพื่อทำงานหารายได้ส่งกลับครอบครัว ณ ประเทศมาตุภูมิ รวมถึงการเป็น “เมียส่งทางไปรษณีย์” (Constable (ed), 2005; Wang and Chang, 2002; Sassen, 2000; Constable, 1999) การขยายตัวและผลของปรากฏการณ์ต่อสถานการณ์เศรษฐกิจของชาติ ทำให้รัฐบาลในหลายประเทศให้ความสำคัญและเข้ามามีบทบาทในการจัดการทั้งเพื่อเอื้ออำนวยและควบคุมการย้ายถิ่นข้ามชาติในลักษณะต่างๆ ในฟิลิปปินส์หนึ่งในประเทศต้นทางที่สำคัญของอาเซียน รัฐบาลสร้างกลไกที่เอื้อต่อการอพยพข้ามชาติของผู้หญิง และการแต่งงานระหว่างหญิงฟิลิปปินส์กับชายต่างชาติโดยเฉพาะผู้ชายในกลุ่มประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี กรณีฟิลิปปินส์การย้ายถิ่นข้ามชาติไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดรายได้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจครัวเรือนของผู้อพยพเท่านั้น หากยังเป็นกลยุทธ์ของรัฐบาลในการจัดการกับปัญหาการว่างงานภายในประเทศและปัญหานี้สินต่างประเทศอีกด้วย (Sassen, 2000)

ในสังคมไทยการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมมิใช่เพิ่งปรากฏ (ดู ดารารัตน์, 2549) สมัยรัชกาลที่ 5 มีการแต่งงานระหว่างหญิงชาวสยามและชายชาวจีนที่เข้ามาค้าขายและอาศัยอยู่ในประเทศสยาม ระยะต่อมาการตั้งฐานทัพอเมริกันในประเทศไทยระหว่างสงครามเวียดนาม (ค.ศ. 1965-1975) เอื้อให้เกิดการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับทหารอเมริกัน ในทศวรรษปัจจุบันการแต่งงานระหว่างหญิงอีสานกับชายต่างชาติเกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมโลกาภิวัตน์ซึ่งมีความแตกต่างจากสังคมในอดีต

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจพลวัตการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทยที่เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์การแต่งงานของผู้หญิงอีสานกับชาวต่างชาติที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในทศวรรษปัจจุบัน รวมทั้งตรวจสอบแนวทางการศึกษาที่ถูกใช้เป็น “เครื่องมือทางความคิด” เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว แม้ว่าบทความนี้ให้ความสำคัญกับการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับชายต่างชาติ แต่ไม่ได้หมายความว่า ในสังคมไทยไม่มีการแต่งงานระหว่าง ชายไทยกับหญิงชาวต่างชาติ หรือการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมลักษณะอื่น เช่น การแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ เพียงแต่ในทศวรรษปัจจุบันการปรากฏตัวของสังคมของการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับชายต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตกเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การวิเคราะห์พลวัตการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในบทความนี้แยกเป็น 5 ประเด็นที่สัมพันธ์กับแนวทางการศึกษา กล่าวคือ

- การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม
- การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับขยายตัวเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยว
- การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับการย้ายถิ่นข้ามชาติ
- การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมกับการเชื่อมโยงและต่อรองระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์
- การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับทรัพยากรครัวเรือน

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับการผสมกลมกลืนวัฒนธรรม

ดังกล่าวแล้วว่าการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมมิใช่เรื่องใหม่ที่เพิ่งปรากฏในสังคมไทย เพียงแต่ลักษณะ/รูปแบบ ปริมาณและกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกันไป นอกจากนี้ ปรากฏการณ์นี้ยังเป็นกลไกทางสังคมเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป งานศึกษา เรื่อง *สังคมจีนในไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์* (2548) ของ วิลเลียม สกินเนอร์ (William Skinner) ถือว่าเป็นงานสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งที่สะท้อนวิถีชีวิต

บทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2489-2498) รวมทั้งการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติโดยผ่านการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างชายชาวจีนอพยพกับหญิงไทย

จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ สกินเนอร์เสนอว่าการติดต่อค้าขายระหว่างไทย-จีน เริ่มขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 ซึ่งมีเรือสำเภาสินค้าจากจีนและต่างชาติอื่นๆ แวะถ่ายสินค้าเพื่อมุ่งไปยังอินเดียและตะวันออกไกล ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยจีนพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกัน บทบาทของคนจีนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจไทยที่มีความสำคัญเรื่อยมาเช่นกัน สมัยอยุธยา (คริสต์ศตวรรษที่ 14-17) การค้าขายของรัฐผูกขาดโดยพ่อค้าคนจีน ต่อมาการขยายตัวเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลจากการเปิดประเทศ หลังสนธิสัญญาเบารริง (พ.ศ.2428) เปิดโอกาสให้คนจีนขยายบทบาทไปสู่กิจการ ทั้งการสีข้าว เหมืองแร่ รวมทั้งงานช่างฝีมือ และแรงงานในกิจการต่างๆ นอกจากนี้ ทางกรมไทยยังดึงเอาชาวจีนชั้นหัวกะทิเข้าเป็นข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ตามระบบของไทย และแต่งตั้งชาวจีนเป็นเจ้าเมือง โดยเฉพาะเมืองทางริมฝั่งทะเลอ่าวไทย¹ การให้ยศบรรดาศักดิ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกระทั่งถึงศตวรรษที่ 19 ไม่เพียงสะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่ชาวจีนโดยรัฐไทยแต่ยังเป็นการตอบย้ำถึงความสำคัญของบทบาทชาวจีนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจไทยด้วยในขณะเดียวกัน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นเป็นเงื่อนไขส่งผลให้การอพยพเข้าสู่เมืองไทยของคมจีนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่ง ปี พ.ศ.2461-2447 (รัชกาลที่ 6-7) เป็นช่วงที่มีการอพยพมากที่สุดโดยมีจำนวนสูงถึง 1.32 ล้านคน² (สกินเนอร์, 2548: 117)

¹ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้ว่าราชการเมืองระนอง สงขลา นครศรีธรรมราช จันทบุรี และภูเก็ต เป็นคนจีน และสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวจีนเป็นเจ้าเมืองหรือข้าหลวงเมืองตรัง สงขลา กระบี่ หลังสวน และปากน้ำ คนจีนเหล่านี้จำนวนมากเกิดในไทยและมีมารดาเป็นคนไทย (สกินเนอร์, 2548: 149)

² ตั้งแต่ปี 2475 จนกระทั่งถึงปี 2498 เกิดภาวะเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และเป็นช่วงระหว่างและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้มีการอพยพน้อยลง (สกินเนอร์, 2548: 176)

สกินเนอร์ (2548:129) ระบุว่าชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยเกือบทั้งหมดเป็นชายฉกรรจ์ โดยปกติแล้วภรรยา มักไม่ได้รับอนุญาตให้ติดตามสามีไปต่างประเทศ เพราะเกรงว่าจะสูญเสียสมาชิกครอบครัวทั้งหมด ดังนั้นสังคมชาวจีนในประเทศไทยจึงเป็นสังคมขาดผู้หญิงจีน ช่วงเริ่มแรกของการอพยพ (พ.ศ.2425-2435) พบว่าผู้หญิงมีเพียงร้อยละ 2-3 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 5 ในช่วง พ.ศ.2449-2460 ในระยะต่อมาซึ่งเป็นช่วงที่มีการอพยพมากที่สุด แม้ว่าสัดส่วนผู้หญิงจะเพิ่มขึ้นแต่ไม่เกินร้อยละ 10 ของผู้อพยพทั้งหมด นอกจากนี้ ข้อมูลระหว่างปี พ.ศ.2471-2474 ชี้ให้เห็นว่าในหมู่ผู้หญิงชาวจีนอพยพมีผู้ที่ยังไม่ได้แต่งงานเพียงร้อยละ 0.1 เท่านั้น (สกินเนอร์, 2548: 196)

ภายใต้บริบทดังกล่าว ทางเลือกของชายชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยคือการอยู่เป็นโสดหรือแต่งงานกับหญิงไทย ครึ่งหนึ่งของชาวจีนที่อยู่ในประเทศไทยเกิน 5 ปีจะแต่งงานกับหญิงไทย สกินเนอร์ตั้งข้อสังเกตว่าการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างชายชาวจีนกับหญิงไทยสัมพันธ์กับชนชั้น กล่าวคือ ชาวจีนที่มีหลักฐานมั่งคั่งฐานะทางเศรษฐกิจดีไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า ช่างฝีมือ ชาวนา ชาวไร่ และชาวสวนที่เป็นเจ้าของที่ดินจะแต่งงานเกือบทั้งหมด ในขณะที่อัตราการแต่งงานจะต่ำลงในหมู่ผู้ทำงานรับจ้างตามร้านและผู้ฝึกงานอาชีพ สำหรับพ่อค้าที่มั่งคั่งมักมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ภาษาซึ่งเป็นอุปสรรคหนึ่งของการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมดูเหมือนจะไม่ใช่อุปสรรคที่กีดกันการแต่งงานระหว่างชายจีนกับหญิงไทย เนื่องจากโดยปกติชาวจีนเลือกเรียนรู้ภาษาไทยเพื่อเหตุผลทางธุรกิจการค้า ส่วนเรื่องศาสนาชาวจีนปรับตัวเข้ากับพุทธศาสนาแบบไทยได้เป็นอย่างดี สำหรับหญิงไทยที่เลือกแต่งงานกับชายจีน สกินเนอร์ (2548:130) อธิบายเหตุผลเชื่อมโยงกับบทบาทด้านการค้าขายของผู้หญิงในสังคมไทย ซึ่งทำให้เห็นประโยชน์ของการมีสามีที่ขยันและทำงานหนัก เพื่อสร้างฐานะ³ ส่วนคนจีนการมีภรรยาไทยนอกจากจะมีผู้ติดต่อด้านค้าขายกับลูกค้าไทยแล้วยังทำให้สามารถกู้เงินได้ง่ายขึ้นอีกด้วย สไมธ์ (Smyth) กล่าวว่า

³ สกินเนอร์ ระบุว่าโดยปกติชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย 2-3 ปีจะมีฐานะดีเท่าๆ กับคนไทยส่วนใหญ่

ชายชาวจีน สามารถ “เลือกผู้หญิงที่ดีที่สุดแต่งงานกับเขาได้ เพราะเขามีเสน่ห์ให้มากกว่า [ชายไทย] และปฏิบัติต่อสุภาพสตรีด้วยความเกรงใจ ยกย่องมากกว่าที่ผู้ชายเชื้อชาติเดียวกันจะให้” (อ้างใน สกินเนอร์, 2548: 130)

ความสำเร็จทางเศรษฐกิจซึ่งสัมพันธ์กับการเลื่อนฐานะทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อต่อการแต่งงานระหว่างชายจีนกับหญิงไทย แม้ว่าชาวจีนอพยพจะมาถึงเมืองไทยด้วยเสื้อผ้าหมอบใบและเงินสตเพียงเล็กน้อย แต่ความขยันขันแข็งและความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะแสวงหาเงินเพื่อสร้างเนื้อสร้างตัวและยกฐานะครอบครัวให้ดีขึ้นเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้คนจีนประสบความสำเร็จ นอกจากนี้เงื่อนไขสำคัญที่ละเลยไม่ได้อีกประการหนึ่งคือ นโยบายรัฐในช่วงห้ารัชกาลแรกของราชวงศ์จักรีที่ให้เสรีภาพและเอื้อประโยชน์ต่อชาวจีนมากกว่ามอญไทย⁴ และชาวต่างชาติอื่นๆ ดังที่สกินเนอร์ได้สะท้อนถึงนโยบายในช่วงศตวรรษที่ 19 ไว้ว่า :

ฐานะของชาวจีนในสยามตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นแตกต่างจากฐานะมอญไทยอย่างยิ่ง ชาวจีนซึ่งเป็นชาวต่างชาติเอเชียชาติเดียวที่ได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานและการที่ต้องผูกติดกับมูลนายหรือนายในวงราชการ ชาวจีนเหล่านี้เกือบจะพ้นจากการเป็นทาสทั้งหมด เพราะไม่มีชาวจีนผู้ใดเลยที่ถูกนำตัวเข้ามายังสนามในฐานะเชลยศึก หรือการขายเป็นทาส โดยสมัครใจก็เป็นที่ยกเว้นอย่างมากแก่ชาวจีน ชาวจีนยังมีเสรีภาพในการตั้งหลักแหล่งที่ใดก็ได้ภายในราชอาณาจักรโดยไม่มีข้อจำกัด ฉันทาคติที่รัฐบาลไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19 แสดงต่อชาวจีนนั้นเป็นที่ประจักษ์อยู่ พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีพระองค์แรกๆ

⁴ในต้นศตวรรษที่ 19 สังคมไทยประกอบด้วยกลุ่มคน 2 ชั้นชั้น คือชนชั้นสูงและสามัญชน ชั้นชั้นสูงซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ ส่วนสามัญชนซึ่งเป็นมอญส่วนใหญ่คือไพร่หรือทาส ไพร่ทุกคนเป็นทรัพย์สินของมูลนาย และอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของมูลนายซึ่งเป็นตระกูลชนชั้นสูง ไพร่ไม่ได้รับอนุญาตให้ออกจากบริเวณพื้นที่ของมูลนาย ไพร่ชายที่อยู่ในช่วงอายุที่กำหนดจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานสาธารณะของพระมหากษัตริย์ (สกินเนอร์, 2548:98)

ทรงสนับสนุนให้ชาวจีนอพยพเข้ามาด้วยวัตถุประสงค์บางประการ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการค้าของหลวง ชาวจีนมีหน้าที่จัดหาแรงงานในการเกษตรเพื่อการค้า การเดินเรือ และทำหน้าที่เดินเรือเอง ดังนั้นจึงต้องการชาวจีนเพื่อขยายการค้า ซึ่งทำให้รายได้ของรัฐบาลและราชวงศ์เพิ่มขึ้น เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายนี้ คนจีนจึงได้รับเสรีภาพซึ่งมวลชนไทยในสมัยนั้นไม่มีทางจะนึกถึงได้เลย (2548: 99)

นอกจากนโยบายที่เอื้อประโยชน์ในการทำมาหากินแล้ว รัฐบาลไทยไม่ได้มีนโยบายกีดกัน “ลูกจีน” ที่เกิดจากการแต่งงานระหว่างชายจีนกับหญิงไทยเพื่อสร้างมาตรฐานกลางทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความเป็นพวกเดียวกัน ลูกจีนไม่ใช่ชนชั้นที่ถูกแบ่งแยกต่างหาก ลูกจีนได้รับการยอมรับทั้งในหมู่คนจีนและไทย ลูกจีนพูดไทยได้และไม่ถูกบังคับให้เลิกปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อย่างไรก็ตามสิ่งที่ผู้สืบเชื้อสายจีนอพยพต้องทำคือการแสดงตัวอย่างชัดเจนว่าเป็นจีนหรือไทย ชายจีนต้องเสียภาษีสามปีและได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงาน ชายไทยต้องขึ้นกับมูลนายหรือการรับราชการ สกินเนอร์ (2548:131) กล่าวว่า ภายใต้เงื่อนไขที่ไม่มีตัวเชื่อมระหว่างวัฒนธรรมไทย-จีน วัฒนธรรมจีนได้เปลี่ยนไปเข้ากับวัฒนธรรมไทย ทำให้ลูกจีนที่เกิดในประเทศไทยปรับตัวเข้ากับสังคมไทยได้ง่ายขึ้น สกินเนอร์สะท้อนถึงการปรับตัววัฒนธรรมของชาวจีนโดยอ้างถึงงานเขียนของ ครอเฟิร์ด (Crawford) และกูตสลาฟ (Gutzlaff) ดังนี้ :

ครอเฟิร์ด (Crawford) เขียนว่า “คนจีน...ยอมรับนับถือพุทธศาสนาทันทีที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย” เรื่องนี้ได้ขยายความในงานชิ้นต่อมาของเขาว่า “ไม่ว่าคนจีนจะนับถือศาสนาใดมาก่อน หรือไม่ว่าเขาจะมีศาสนาหรือไม่มี [คนจีนจะรับ] รูปแบบการนับถือของพุทธศาสนิกไปวัดไทย และใส่บาตรพระ บางคนบวชเป็นพระ แม้ว่าวิถีชีวิตแบบนี้ไม่เข้ากับนิสัยขยันขันแข็งไม่อยู่นิ่งของพวกเขาก็ตาม” กูตสลาฟกล่าวด้วยว่าคนจีน “ชอบอย่างมากที่จะทำตามพิธีการต่างๆ ทางศาสนา [ของคนไทย] โดยสิ้นเชิง” (2548:131)

อย่างไรก็ตาม สกินเนอร์ชี้ให้เห็นว่าชาวจีนอพยพและ “ลูกจีน” ไม่ได้ละทิ้งประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติของบรรพบุรุษโดยสิ้นเชิงแล้วหันมารับเอาวัฒนธรรมไทยและพุทธศาสนาแบบไทย หากแต่เกิดการกลืนทางวัฒนธรรมและสังคม ทำให้วัฒนธรรมจีนในสยามแตกต่างจากวัฒนธรรมจีนตอนใต้ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าวัฒนธรรมจีนแต่โบราณถูกลบลงไป ชาวจีนยังคงรักษาและสืบทอดประเพณีการบูชาบรรพบุรุษ ภาษา การแต่งกาย ตลอดจนการจัดระเบียบทางสังคม ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากวิถีปฏิบัติเดิมไปบ้าง

สกินเนอร์ (2548:133-136) ตั้งข้อสังเกตว่า ลูกหลานจีนที่เกิดจากการแต่งงานข้ามเชื้อชาติรุ่นที่สามมีความเป็นไทยทั้งในด้านวัฒนธรรมและคิดว่าตนเองเป็นไทยพร้อมทั้งแสดงตัวเป็นคนไทย แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันระหว่างเด็กจากครอบครัวในย่านชุมชนจีนหนาแน่น กับเขตอื่นที่สภาพแวดล้อมเป็นไทยมากกว่า ลูกหลานจีนเหล่านี้ถูกนับเป็นพลเมืองไทยถึงแม้จะมีผิวขาวและมีลักษณะที่เป็นคนจีนมากกว่าคนไทย สกินเนอร์ระบุว่า พลเมืองไทยที่อยู่บริเวณอ่าวไทยมีลักษณะที่เป็นคนจีนมากกว่าคนไทยในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือสำหรับครอบครัวในกรุงเทพฯ หากสืบประวัติย้อนไปมักพบบรรพบุรุษที่เป็นคนจีน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่มีการแต่งงานระหว่างชายชาวจีนกับหญิงไทย ถึงแม้จะไม่มากเท่ากับในเขตกรุงเทพฯ หากพิจารณาจากเมืองสำคัญๆ ที่ชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งรกราก นอกจากกรุงเทพฯแล้วยังมีเมืองสำคัญในอีสานอีกหลายเมือง ได้แก่ โคราช สุรินทร์ ศรีสะเกษ และร้อยเอ็ด (สกินเนอร์, 2548:132) แนนอนชายจีนที่ทำมาหากินในแถบนี้มักแต่งงานกับหญิงท้องถิ่นในภาคอีสาน

นอกจากการแต่งงานระหว่างชายชาวจีนกับหญิงไทยแล้ว ยังมีการแต่งงานระหว่างผู้หญิงจีนกับชายไทยอยู่บ้างแม้จะไม่มากนัก เช่นกรณีที่ครอบครัวจีนฐานะดียกบุตรสาวให้แต่งงานกับชายในราชวงศ์ไทยเพื่อสร้าง/กระชับความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่าย (Boonyong, n.d.) จะเห็นว่าการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกลไกที่สำคัญของการผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมไทยกับจีน ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการยอมรับ

ของคนทั้งสองเชื้อชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยในช่วงเวลานั้น รวมทั้งการตระหนักในประโยชน์ของรัฐไทยต่อกระบวนการกลืนชาติที่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าช่วงเวลาต่อมาการให้ความสำคัญแก่ชาวจีนจะลดลงแต่บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจรวมทั้งการเมืองยังคงปรากฏในสังคมไทยกระทั่งปัจจุบัน

นอกเหนือจากการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างเชื้อชาติจีนกับไทยแล้วยังมีการศึกษาที่สะท้อนการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมไทยที่อธิบายปรากฏการณ์นี้ภายใต้กรอบคิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) ในอีสานงานวิจัยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน ซึ่งประกอบด้วยการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เช่น ไทดำ ไทญ้อ เยอ และไทยลาว ซึ่งให้เห็นว่าการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์มีมานานแล้ว⁵ ถึงจะมีจำนวนน้อยก็ตาม (สุวิทย์ และ สมศักดิ์, 2529; ดารารัตน์ และสมศักดิ์, 2529; ดุษฎี และ สมศักดิ์, 2530; สมศักดิ์ และคณะ, 2530; รุ่งอรุณ และสมศักดิ์, 2532) งานวิจัยเหล่านี้พบว่าคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่แต่งงานกับผู้หญิงในหมู่บ้านศึกษามักเป็นผู้มีอำนาจและมีฐานะเศรษฐกิจดี ภายหลังการแต่งงานและเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านจะยอมรับวัฒนธรรม ภาษา และถือปฏิบัติตามประเพณีของหมู่บ้าน การปรับตัวและยอมรับวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้ สมศักดิ์ และคณะ (พ.ศ.2530) อธิบายว่าเป็นเพราะจำนวนคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในหมู่บ้านมีน้อยจึงถูกกลืนหรือผนวกเข้ากับคนส่วนใหญ่ หากพิจารณาในมิติของเวลา การศึกษาเหล่านี้สะท้อนสภาพสังคมคนละช่วงเวลากับงานของสกินเนอร์ แต่ความต่อเนื่องที่ปรากฏคือ การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในฐานะกลไกการกลืนชาติพันธุ์/วัฒนธรรม

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างคนต่างเชื้อชาติหรือต่างชาติพันธุ์นั้น Cohen (2003:58) เสนอว่าแยกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การแต่งงานระหว่างผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน (intra-societal mixed marriage) และการแต่งงานข้ามพรมแดนระหว่างผู้ที่อยู่ต่างสังคม (inter-societal transnational marriage) หากยึดตามข้อเสนอดังกล่าว การแต่งงานระหว่างชายจีนอพยพและหญิงไทยและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

⁵ ในหมู่บ้านชาวเยอสืบประวัติได้ว่ามีการแต่งงานระหว่างชาวเยอกับชาวเขมรเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 150 ปีที่แล้ว ระยะเวลาที่มีการแต่งงานกับทั้งชาวเขมร มอญ และส่วย (ดุษฎี และสมศักดิ์ 2530)

ที่กล่าวแล้วข้างต้นจัดอยู่ในประเภทแรก ส่วนการแต่งงานระหว่างหญิงไทยและชายชาวต่างชาติที่จะกล่าวถึงต่อไปจัดอยู่ในประเภทหลัง

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับขยายตัวเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยว

เท่าที่ผ่านมากการศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในลักษณะการข้ามพรมแดนรัฐชาติระหว่างผู้ที่อยู่ต่างสังคม หรือ inter-societal transnational marriage มีไม่มากนัก ข้อจำกัดนี้มิได้มีเฉพาะในวงวิชาการไทยเท่านั้น หลายๆ ประเทศในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และเอเชียซึ่งเป็นแหล่งต้นทางของผู้หญิงที่เข้าสู่ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ก็มีการศึกษาเรื่องนี้ไม่มากนัก (Constable, 2005; Vertovac, 2003; Pessar and Mahler, 2001) อย่างไรก็ตามในทศวรรษปัจจุบันการขยายตัวที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทำให้ปรากฏการณ์นี้ได้รับความสนใจจากวงวิชาการสาขาต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

ในสังคมไทยแม้ผลการศึกษาเกี่ยวกับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมมีอย่างอยู่จำกัด แต่มีงานที่สำคัญ 2 เรื่อง คือ “*Thai Girls and Farang Men: The Edge of Ambiguity*” (1996) และ “*Transnational Marriage in Thailand: The Dynamics of Extreme Heterogamy*” (2003) เขียนโดย Erik Cohen ได้อธิบายการแต่งงานระหว่างหญิงไทยกับชายชาวตะวันตก(ฝรั่ง)เชื่อมโยงกับการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยวอันเป็นมิติที่นโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐในช่วงทศวรรษ 1960-1970 ให้ความสำคัญ

Cohen (2003: 60-61) ตั้งข้อสังเกตว่าจุดเริ่มของการแต่งงานกับชายชาวตะวันตกของผู้หญิงในประเทศแถบเอเชียทั้งไทย ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ มีความสัมพันธ์กับการตั้งฐานทัพทหารตะวันตกในประเทศเหล่านั้น ในกรณีของประเทศไทยการเป็นที่ตั้งกองกำลังระหว่างพักรบและเป็นสถานที่พักผ่อนคลายเครียด (Rest & Recreation-R&R) ของทหารอเมริกันระหว่างสงครามเวียดนาม⁶ ในปลาย

⁶ฐานทัพอเมริกันในประเทศไทยมีทั้งหมด 7 แห่ง รวมทั้งที่กรุงเทพฯ ส่วนที่ภาคอีสานมีที่จังหวัดอุดรธานี อุบลราชธานี และนครราชสีมา

ทศวรรษ 1960 เป็นจุดเริ่มของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างหญิงไทยจากชุมชนชนบทกับชาวตะวันตก ช่วงที่มีทหารอเมริกันมากที่สุดคือปี พ.ศ.2512 มีจำนวนสูงถึง 140,000 คน⁷ ซึ่งส่งผลให้เกิดการขยายตัวอย่างมากของธุรกิจบันเทิงและบริการต่างๆ ทั้งร้านอาหาร ไนต์คลับ บาร์ และอาบอบนวด ทั้งในพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งฐานทัพและแหล่งบริการที่มีชื่อเสียง เช่น พัทยา ภูเก็ต และพัทยา เป็นต้น การขยายตัวของธุรกิจเหล่านี้ได้ดึงดูดผู้หญิงเข้าสู่งานภาคบริการและธุรกิจขายบริการทางเพศ Pasuk (1981) กล่าวว่าอาชีพขายบริการทางเพศหรือโสเภณีแม้จะมีในสังคมไทยมานานแล้วแต่เท่าที่ผ่านมาไม่เคยมีช่วงเวลาใดที่มีการขยายตัวของอาชีพนี้มากเท่ากลางทศวรรษ 1960 อันมีสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของผู้ซื้อบริการชาวต่างชาติ

ในขณะเดียวกันเกิดอาชีพ“เมียเช่า”เพื่อทำหน้าที่ภรรยาชั่วคราวให้แก่ทหารอเมริกันระหว่างที่อยู่ในประเทศไทย Cohen (2003) ระบุว่า ในหลายๆ กรณีความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงไทยที่เป็น“เมียเช่า”กับทหารอเมริกันพัฒนาไปสู่การแต่งงาน ผู้หญิงเหล่านี้ส่วนหนึ่งไปใช้ชีวิตร่วมกับสามีในต่างแดนหลังจากทหารอเมริกันถอนทัพกลับไป และมีทหารอเมริกันบางส่วนกลับมาใช้ชีวิตกับภรรยาที่เมืองไทยหลังเกษียณ การรับรู้และความทรงจำของสังคมในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงไทยกับทหารอเมริกันในลักษณะดังกล่าว ทำให้คนไทยมักตั้งคำถามถึงความ เป็นมาของผู้หญิงไทยที่แต่งงานกับฝรั่ง (ชายชาวตะวันตกทุกชาติไม่เฉพาะชาวอเมริกันเท่านั้น) หากพิจารณาพัฒนาการที่กล่าวมาคงปฏิเสธความสัมพันธ์ระหว่างการขายบริการทางเพศกับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมอย่างสิ้นเชิงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ทั้งสองไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ในบางช่วงเวลาและบางเงื่อนไข ปรากฏการณ์ทั้งสองอาจมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก แต่ในบางเวลาบางเงื่อนไขกลับไม่มีความสัมพันธ์กันเลย

หลังการถอนฐานทัพอเมริกันในกลางทศวรรษ 1970 ผู้หญิงอีกส่วนหนึ่งยังคงยึดอาชีพในภาคบริการ การลดลงของทหารอเมริกันซึ่งเป็นลูกค้ากลุ่มใหญ่ของ

⁷ ในจำนวนนี้เป็นทหารประจำการที่ทำงานในฐานทัพต่างๆ 49,000 คน และทหารระหว่างการพักรบที่เข้ามาพักผ่อนหลายครั้ง 71,000 คน

ภาคเศรษฐกิจบริการถูกขุดเซยด้วย นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายที่เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติเพื่อนำรายได้เข้าสู่ประเทศซึ่งเริ่มในทศวรรษ 1970 นโยบายดังกล่าวเอื้อให้ผู้หญิงยังสามารถทำงานในภาคบริการอย่างต่อเนื่อง เพียงแต่กลุ่มลูกค้า/ผู้รับบริการเปลี่ยนจากทหารอเมริกันเป็นนักท่องเที่ยวจากประเทศต่างๆ การเพิ่มขึ้นของจำนวนนักท่องเที่ยวระหว่างปี พ.ศ.2514, 2519 และ 2522 จาก 634,000 คน เป็น 1,098,000 คน และ 1,591,000 คน ตามลำดับ⁸ ซึ่งถึงความสำเร็จของนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของไทย ในแง่สัดส่วนระหว่างหญิง-ชายในหมู่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติพบว่าจำนวนผู้ชายมากกว่าผู้หญิงเป็นสองเท่า การเพิ่มขึ้นของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะเพศชายเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการขยายตัวของการท่องเที่ยวในรูปแบบ “sex tour” (Cohen, 1996; สุภางค์ และคณะ, 2542)

คุณสมบัติของผู้หญิงไทยทั้งรูปร่างหน้าตา ความอ่อนหวานช่างเอาใจ ประกอบกับค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวที่ไม่สูงมากนักเมื่อเทียบกับประเทศอื่นทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักในหมู่นักเที่ยวที่มีจุดประสงค์เพื่อซื้อบริการทางเพศ รวมทั้งในหมู่บริษัทที่จัดบริการ sex tour ในประเทศต่างๆ ทั้งยุโรป (เยอรมัน เนเธอร์แลนด์) อเมริกา และญี่ปุ่น Cohen ได้รวบรวมบทสนทนาจากงานเขียนต่างๆ ที่สะท้อนภาพลักษณ์ประเทศไทยในหมู่นักท่องเที่ยวต่างชาติ ไว้ดังนี้ :

It is certain, however, that the reputation of Thailand as the land of “instantly available women” (Time, 1966:18), amplified and embellished in no uncertain terms by the travel industry especially in Germany, the USA, and Japan brought large numbers of sex-seeking tourists in to the country (Phongpaichij, 1981:14, Prahla and Steinecke, 1979:99). This was so much so that a recent article noted that “charming Thailand will find it hard ever

⁸ Cohen (1996:252) อ้างถึงสถิติของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

to get rid of its whorehouse reputation". (Putschögl-Wild, 1980:47) (1996: 252)

การเติบโตของ sex tour ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการขยายตัวของธุรกิจขายบริการทางเพศในทัศนะของ Cohen (1996:253) บ่งชี้ลักษณะความขัดแย้งในตัวเองของสังคมไทย กล่าวคือ ในด้านหนึ่งมีความพยายามที่จะแก้ไขและสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ แต่อีกด้านหนึ่งกลับไม่ให้ความสนใจกับรากเหง้าของปัญหาอย่างจริงจัง ทัศนะดังกล่าวสะท้อนในข้อความต่อไปนี้ :

This phenomenon [sex tour] infringed one of the rules of the game—the studious silence on the sexual game in the publicly promoted touristic image of the “land of smile”. The publicity given such tours in 1981 triggered off one of the periodic police crackdowns on prostitutes (FEER, 1976:28), which like so many previous ones, --- directed primarily against the women, rather than the institutions which promote prostitution, or the conditions which generate it. (1996:253)

การขยายตัวอย่างกว้างขวางของธุรกิจขายบริการทางเพศรูปแบบต่างๆ ในสังคมไทยที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ถูกมองว่ามีความซับซ้อน รากฐานที่สำคัญประการหนึ่งของปรากฏการณ์นี้สัมพันธ์กับนโยบายการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อมุ่งสู่ภาวะความทันสมัย(modernization) ในขณะที่ละเลยเรื่องความเท่าเทียม/ความเป็นธรรม รวมทั้งผลกระทบต่อสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น (Cohen, 1996; Lyttleton, 1994; Truong, 1990; ยศ, 2543) การขยายตัวอย่างต่อเนื่องของภาคเมือง รวมทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจภาคบริการสร้างเงื่อนไขกระตุ้นและเพิ่มอัตราการอพยพจากชนบทสู่เมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชนบทภาคอีสานและเหนือ ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีระดับการพัฒนาและการเจริญเติบโตเศรษฐกิจต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น

ทั้งนี้เพื่อแสวงหาโอกาสเศรษฐกิจที่ดีกว่า ผลการรวบรวมข้อมูลจากผู้หญิงไทยที่ทำงานในแหล่งเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ในปี ค.ศ.1981 Cohen พบว่าผู้หญิงเหล่านี้ ส่วนใหญ่มาจากหมู่บ้านชนบทภาคอีสานและเหนือ⁹ และเธอเหล่านี้มีภาระรับผิดชอบในการส่งเงินกลับสู่ครอบครัวในชนบท

แน่นอนมิใช่เฉพาะแต่โอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าเท่านั้นที่ดึงดูดให้ผู้หญิงอพยพจากชุมชนชนบทเข้าสู่เมือง ความปรารถนาในการใช้ชีวิตภายใต้วิถีความทันสมัย รวมทั้งสถานการณ์หรือปัญหาครอบครัว บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมบางเรื่อง ความเชื่อทางศาสนา ความสำเร็จของทำงานในภาคเศรษฐกิจเมือง และภาคบริการ และเครือข่ายที่มีบทบาทสนับสนุนการเข้าสู่อาชีพต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจบริการทางเพศล้วนเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการละทิ้งวิถีชีวิตภาคเกษตร

⁹ ข้อมูลนี้สอดคล้องกับการศึกษาผู้หญิงไทยที่แต่งงานและอพยพไปอยู่ประเทศเยอรมันซึ่งพบว่าส่วนใหญ่มิมีภูมิลำเนาในชนบทภาคอีสานและภาคเหนือ (Pataya, 1999)

งานศึกษาสังคมหมู่บ้านอีสานในอดีตซึ่งถือว่าเป็นงานศึกษาชุมชนหมู่บ้านอีสานในยุคแรกๆ (Keyes, 1975; Mizuno, 1978; ธอมัส อี ลักซ์, 2511; สุเทพ, 2511) พบว่า การแต่งงานส่วนใหญ่เกิดขึ้นระหว่างหนุ่มสาวที่อาศัยอยู่ภายในหมู่บ้านเดียวกัน Keyes (1975) เรียกการแต่งงานลักษณะนี้ว่า “village-endogamous marriage” การศึกษาหมู่บ้านหนองต้น จังหวัดมหาสารคาม ของ Keyes ในปี 1963 พบว่า การแต่งงานในลักษณะดังกล่าวมีร้อยละ 64 ของครัวเรือนในหมู่บ้าน ในทำนองเดียวกันการศึกษานานตอนแดง จังหวัดขอนแก่น ของ Mizuno (1978) ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน พบว่ามีสามี-ภรรยา 60 จาก 123 คู่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน และอีก 58 คู่ สามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาจากต่างหมู่บ้านที่อยู่ในอำเภอเดียวกัน ส่วนกรณีสามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาจากต่างหมู่บ้านในต่างจังหวัดมีเพียง 5 คู่เท่านั้น งานในยุคต่อมา (สมศักดิ์ และคณะ, 2530; ดุษฎี และ สมศักดิ์, 2530; นาดตา, 2542) พบว่ามีการแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้านที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ พร้อมกับการขยายตัวของ การออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน นโยบายการพัฒนาที่เน้นการส่งเสริมภาคอุตสาหกรรม เป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นการอพยพออกจากหมู่บ้านชนบทเพื่อทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคบริการในเขตเมืองและแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ดึงดูดแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง งานศึกษาของ Mills (1999) ที่ให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่ปรากฏในหมู่บ้านอีสาน อันเป็นผลจากโอกาสทางเศรษฐกิจในเขตเมือง นั่นคือการสนับสนุนลูกสาวให้ออกจากหมู่บ้านเพื่อทำงานในเมือง ซึ่งไม่ใช่ประเพณีปฏิบัติเดิมของชุมชนอีสาน การศึกษาเหล่านี้สะท้อนเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ รวมทั้งการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปและส่งผลต่อการเลือกคู่และการแต่งงานของชาวบ้านทั้งหญิงและชายในชุมชนชนบท อีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขต่างๆ ได้ส่งผลต่อพลวัตการแต่งงานของชาวบ้านอีสาน

ในชนบทและก้าวสู่การทำงานในภาคบริการและอุตสาหกรรมในเมือง (Mills, 1999; Lyttleton, 1994; มุลนิธิผู้หญิง, 2540; ยศ, 2543; ศุภมาส, 2531)

นอกจากภูมิหลังที่เป็นคนชนบทแล้วมักพบว่าผู้หญิงที่ทำงานในธุรกิจบริการทางเพศ และส่วนหนึ่งของผู้หญิงชนบทที่ก้าวสู่ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมโดยการแต่งงานกับชายต่างชาติ มักผ่านชีวิตแต่งงาน (กับชายไทย) มาแล้วแต่ประสบปัญหาครอบครัว เมื่อเกิดการหย่าร้างไม่ว่าโดยกฎหมายหรือโดยพฤตินัยผู้หญิงมักเป็นฝ่ายรับผิดชอบการเลี้ยงดูบุตร (บัวพันธ์ และคณะ, 2549; รัตนา, 2548) นอกเหนือจากสถานะแม่ที่ต้องดูแลลูกแล้วสถานภาพการเป็นลูกสาวที่ดีได้ถูกสังคมตีกรอบให้ตอบแทนพ่อแม่โดยการเลี้ยงดูเมื่อแก่ชรา ในขณะที่ความคาดหวังดังกล่าวต่อลูกชายมีน้อยกว่า¹⁰ หน้าที่และความรับผิดชอบเหล่านี้ล้วนสร้างภาระแก่ผู้หญิงโดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ

ระดับการศึกษาที่ต่ำและการขาดทักษะอาชีพเป็นข้อจำกัดพื้นฐานของผู้หญิงชนบทที่มุ่งหน้าสู่เมืองเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวทางเลือกของผู้หญิงเหล่านี้จึงมีไม่มากนัก การเข้าสู่งานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นทางเลือกหนึ่ง ผู้ที่เข้าสู่อาชีพนั้นนอกจากต้องเผชิญกับค่าจ้างแรงงานต่ำแล้ว วิธีการดำเนินชีวิตภายใต้กระแสนิยม “ความทันสมัย” (modernity) และกระแสบริโภคนิยมในสังคมเมือง ไม่เพียงแต่ท้าทายระบบคิด โลกทัศน์ และอัตลักษณ์ ความเป็นผู้หญิงชนบท (Mills, 1999; Gray, 1990) แต่ยังส่งผลต่อค่าใช้จ่ายในการดำเนินชีวิตเพื่อนำมาซึ่งความทันสมัยตามกระแสนิยมในสังคมเมือง การเข้าสู่งานภาคบริการรวมทั้งธุรกิจบริการทางเพศเป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ภายใต้ความกดดันของค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ สภาพการทำงานที่เลวร้าย ความปรารถนา (desire) ที่เกิดจากการใช้ชีวิตในกระแสความทันสมัย ประกอบกับหน้าที่และสำนึกในฐานะแม่และลูกสาวที่ดีทำให้ผู้หญิงก้าวสู่อาชีพขายบริการทางเพศ ผู้หญิงส่วนหนึ่งยึดอาชีพนี้อย่างถาวร ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเข้าสู่การขายบริการทางเพศ

¹⁰ ในสังคมไทยความคาดหวังต่อบทบาทของลูกสาวและลูกชายเชื่อมโยงกับความเชื่อในพุทธศาสนา (ดู Thitsa, 1990; Akin, 1986; Chayan, 1984; Kirsch, 1982)

เมื่อมีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ การศึกษาของ Cohen (1996) ชี้ว่าให้การบริการลูกค้าฝรั่ง นอกจากจะมีรายได้มากกว่าบริการลูกค้าคนไทยแล้ว ยังมีอิสระมากกว่า¹¹ นอกจากนี้ยังมักพบว่า ผู้หญิงที่ทำงานกับคำฝรั่งอยู่ใน “กลุ่มนำ” (elite) ของผู้หญิงในธุรกิจขายบริการทางเพศ

ไม่ว่าในกรณีใดผู้หญิงเหล่านี้ถูก “ตีตรา” สังคมไทยประณามผู้ที่ทำหรือเคยทำอาชีพขายบริการทางเพศว่าบ่อนทำลายศีลธรรมอันดีของชาติ และพฤติกรรมดังกล่าวขัดแย้งกับคำสอนในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ อย่างไรก็ตามสังคมไทยไม่สามารถปฏิเสธรายได้จากธุรกิจที่เกิดขึ้นจากนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อนำรายได้เข้าสู่ประเทศ (Thitsa, 1990; Cohen, 1996) การถูก “ตีตรา” เป็นข้อจำกัดต่อการละทิ้งภาคธุรกิจขายบริการทางเพศและการเข้าสู่งานอาชีพอื่น การแต่งงานเป็นทางออกหนึ่งที่ผู้หญิงสามารถก้าวจากอาชีพที่ถูกสังคมประณาม อย่างไรก็ตามสังคมไทยให้คุณค่ากับพรมาจารย์ของผู้หญิง ดังนั้นโอกาสการแต่งงานของผู้หญิงที่เกี่ยวข้องหรือเคยเกี่ยวข้องกับธุรกิจการขายบริการทางเพศกับชายไทยจึงจำกัดมาก ในสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมไทยแม้ว่าความเชื่อในความบริสุทธิ์ของผู้หญิงจะถูกทำลายอย่างมาก แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่าความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้ผู้หญิงไทยส่วนหนึ่งก้าวสู่การแต่งงานกับชายต่างชาติ ในขณะที่เดียวกันความล้มเหลวของการแต่งงานกับชายไทยประกอบกับภาระความรับผิดชอบต่อครอบครัว เป็นอีกเงื่อนไขที่ผลักดันผู้หญิงก้าวสู่ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมโดยการแต่งงานกับชายต่างชาติ

การอธิบายการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคบริการและการท่องเที่ยว เป็นการวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดความทันสมัย (modernization) อันเป็นการพัฒนากระแสหลักของรัฐตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของการย้ายถิ่นข้ามชาติที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 1980 ส่งผลให้การวิเคราะห์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมมีแนวทางที่แตกต่างออกไป

¹¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิสระจากการควบคุมของ “พ่อเล้า แม่เล้า” ผู้หญิงที่อยู่ภายใต้อิทธิพลดังกล่าวมักเชื่อมโยงกับการเข้าสู่ธุรกิจขายบริการทางเพศโดยถูกบีบบังคับ

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับการย้ายถิ่นข้ามชาติ

ปรากฏการณ์ข้ามพรมแดน (รัฐชาติ) ของผู้คน ทุน สิ้นค้า เทคโนโลยี รวมทั้งจินตนาการ (imagination) ในโลกโลกาภิวัตน์ ได้รับความสนใจจากวงวิชาการทั้งในระดับนานาชาติและในสังคมไทยไม่น้อยกว่าสองทศวรรษ แนนอน การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนมิใช่เพิ่งเกิดขึ้น (ดู ประสิทธิ์, 2547) แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์แตกต่างจากอดีตทั้งในแง่ความเข้มข้น และความหลากหลายของความสัมพันธ์และกิจกรรม มีการประเมินว่าประชากรโลกในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนมีมากถึง 150 ล้านคนและในจำนวนนี้ร้อยละ 47-48 เป็นผู้หญิง (Niessen, 2002) เมื่อพิจารณาการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับส่วนร่วมของผู้หญิงในตลาดแรงงานโลกทั้งภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตลอดจนการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Constable (ed), 2005; Wang and Chang, 2002; Mills, 2003; Asis, 2003; Sassen, 2000) พอคาคเคเนได้ถึงแนวโน้มการขยายตัวของผู้หญิงในกระบวนการย้ายถิ่นข้ามพรมแดน

ตรรกะที่กำหนดทิศทางและรูปแบบการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนนั้นมีความเชื่อมโยงไม่เฉพาะกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือตำแหน่งแห่งที่ภายใต้สังคมโลก แต่รวมถึงความเหลื่อมล้ำของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ทุน และอำนาจ รวมทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิง-ชาย (gender relations) ในบทความเรื่อง *"Women's Burden : Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival"* Sassen (2000) เสนอว่าปรากฏการณ์การย้ายถิ่นข้ามพรมแดนของผู้หญิงเพื่อทำงานในประเทศที่มีระดับการพัฒนาที่ดีกว่าหรือแต่งงานและใช้ชีวิตกับสามีในประเทศที่ร่ำรวยกว่า เช่นกรณีผู้หญิงฟิลิปปินส์ เป็นผลจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของสังคมโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้ผู้หญิงต้องรับภาระไม่เฉพาะแต่ภายในครอบครัวและชุมชน หากยังรวมไปถึงความอยู่รอดของประเทศอีกด้วย การศึกษาการแต่งงานระหว่างชายต่างชาติกับผู้หญิงในหลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย (Constable (ed), 2005) สะท้อนการย้ายถิ่นหลังการแต่งงาน ซึ่งพบว่าผู้หญิงมักเป็นฝ่ายละทิ้งครอบครัวในประเทศมาตุภูมิไปใช้ชีวิตกับสามีในประเทศที่มี

ฐานะทางเศรษฐกิจและมีระดับการพัฒนาที่ดีกว่า ทั้งๆ ที่ในหลายกรณีสภาพความเป็นอยู่และสถานะในสังคมของผู้หญิงในประเทศมาตุภูมิดีกว่าเงื่อนไขเดียวกันของสามีในประเทศปลายทาง (ดู Oxfeld, 2005; Suzuki, 2005)

Pessar and Mahler เรียกรูปแบบการย้ายถิ่นนี้ว่า “gendered geographies of power” (2001: 5) และอธิบายว่ารูปแบบและทิศทางการย้ายถิ่นดังกล่าวไม่ได้เชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ถูกกำหนดโดย “ตำแหน่งทางสังคม” (social location) ของผู้คน ซึ่งเป็นตำแหน่งภายใต้ลำดับชั้นของอำนาจ (power hierarchy) ในสังคม ที่ถูกกำหนดขึ้นจากทั้งเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์เครือญาติ รวมทั้งปัจจัยทางสังคมอื่นๆ ในขณะที่ “ตำแหน่งทางสังคม” นี้ส่งผลต่อศักยภาพการเข้าถึงทรัพยากรของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนั้นๆ ระดับการเป็น “ผู้กระทำการ” (agency) ส่งผลโดยตรงต่อทางเลือกและพฤติกรรม ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งทางสังคมนั้นๆ มุมมองของ Pessar and Mahler ได้ขยายกรอบ การวิเคราะห์การย้ายถิ่นข้ามชาติและการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับมิติทางเศรษฐกิจไปสู่มิติอื่นๆ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับผู้ย้ายถิ่นในฐานะ “ผู้กระทำการ” มิใช่ผู้ถูกกระทำจากโครงสร้างและเงื่อนไขต่างๆ ในสังคมเพียงฝ่ายเดียว

ในขณะที่การวิเคราะห์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมและการย้ายถิ่นข้ามชาติที่กล่าวข้างต้นอธิบายปรากฏการณ์เชื่อมโยงกับวาทกรรมการพัฒนาที่สะท้อนความความเหลื่อมล้ำทั้งทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และอำนาจในภูมิภาคต่างๆ ของสังคมโลก การศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทยภายใต้กรอบคิดการย้ายถิ่น (migration) ซึ่งมีอยู่อย่างค่อนข้างจำกัดกลับให้ความสำคัญกับการอธิบายเงื่อนไข แรงจูงใจ ผลกระทบ กระบวนการย้ายถิ่น และการปรับตัวของผู้หญิงในประเทศปลายทาง

งานศึกษาการย้ายถิ่นสู่เยอรมนีของหญิงไทยผ่านการแต่งงานของพัทยา (2541; Pataya, 1999)¹² ได้อธิบายเงื่อนไขทั้งระดับปัจเจกและสังคมที่เชื่อมโยง

¹² บทความของพัทยา เกี่ยวกับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างหญิงไทยกับชายเยอรมันมี 2 เรื่อง

กับการย้ายถิ่นข้ามชาติพัทยาชี้ให้เห็นว่าหญิงไทยที่ย้ายถิ่นสู่เยอรมนีผ่านกระบวนการดังกล่าวมีภูมิหลังที่หลากหลาย ทั้งในด้านการศึกษา ทักษะอาชีพ สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ประสบการณ์ในการทำงานรับจ้างและการอพยพแรงงาน รวมทั้งภูมิสำเนาซึ่งพบว่าผู้หญิงเหล่านี้มีทั้งที่มาจากครอบครัวในเมืองและชนบท ถึงแม้ว่าส่วนใหญ่มาจากชนบทภาคอีสานและเหนือ สาเหตุและแรงจูงใจไม่ได้มีเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจเท่านั้น ปัญหาครอบครัว ความปรารถนาที่จะมีชีวิตและสภาพสังคมที่ดีกว่าล้วนเป็นเงื่อนไขผลักดันให้ผู้หญิงตัดสินใจย้ายถิ่นข้ามชาติโดยผ่านการแต่งงาน การย้ายถิ่นข้ามชาติมีความสัมพันธ์กับการย้ายถิ่นภายในประเทศเพื่อทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการทั้งในเขตเมืองและแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ พัทยา (2541) ชี้ให้เห็นว่า การย้ายถิ่นข้ามชาติโดยการแต่งงานเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการย้ายถิ่นของหญิงไทย นอกจากนี้ยังระบุสาเหตุที่ทำให้ชายชาวเยอรมัน แต่งงานกับหญิงไทย ซึ่งประกอบด้วยทั้งคุณสมบัติส่วนบุคคล และเงื่อนไขทางวัฒนธรรมและสภาพสังคมเยอรมัน (Pataya, 1999)

บนพื้นฐานการศึกษา Pataya (1999) ได้แย้งแนวการวิเคราะห์ที่อธิบายการย้ายถิ่นด้วยสาเหตุความยากจน และในขณะเดียวกันเสนอว่า ความยากจนและการขาดโอกาสในตลาดแรงงานไม่ใช่ปัจจัยหลักที่เป็นสาเหตุของการย้ายถิ่นสู่เยอรมนีของหญิงไทยโดยการแต่งงาน ผู้หญิงเหล่านี้มีใช้กลุ่มที่จนที่สุดของสังคมและมีใช้กลุ่มที่ด้อยโอกาสในการเข้าสู่ตลาดแรงงานที่สุด นอกจากนี้ พัทยา (2541) ยังชี้ให้เห็นว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติผ่านการแต่งงานซึ่งมักถูกมองเชื่อมโยงกับการค้าหญิงข้ามชาตินั้น ในความเป็นจริงปรากฏการณ์ทั้งสองมีความแตกต่างกันทั้งในแง่สาเหตุและกระบวนการ ดังนั้นในการวิเคราะห์การแต่งงานข้ามชาติโดยใช้กรอบคิดว่าการค้าหญิง จะไม่สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์ได้ตรงกับความเป็นจริงข้อสันนิษฐานเบื้องต้น (assumption) ของแนวคิดการค้าหญิงมองว่าผู้หญิงอยู่ใน

คือ “หญิงไทยในเยอรมนี: กรณีการย้ายถิ่นโดยใช้การแต่งงานเป็นเครื่องมือ” (2541) และ “Marriage Migration of Thai Women to Germany” (1999) เนื้อหาส่วนใหญ่ของบทความทั้งสองคล้ายคลึงกัน แต่ก็มีบางประเด็นที่แตกต่างกัน

ฐานะผู้ถูกระทำ แต่การย้ายถิ่นข้ามชาติโดยการแต่งงานผู้หญิงเป็น “ผู้เลือก” และเป็น “ตัวแสดง” (actor) ความแตกต่างนี้เป็นข้อจำกัดสำคัญที่ส่งผลต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์

การศึกษาของสุภางค์ และ คณะ (2542) มีข้อค้นพบที่คล้ายคลึงกับพัทยา แต่เพิ่มเติมเงื่อนไขการดำเนินชีวิตและการปรับตัวของผู้หญิงไทยในเยอรมนี รวมทั้งช่องทางการย้ายถิ่นซึ่งพบว่ามีความหลากหลายรูปแบบ ในแง่การปรับตัวและการดำเนินชีวิต พบว่าความแตกต่างของวัฒนธรรมส่งผลต่อวิถีชีวิตของทั้งสามีและภรรยา แม้ชายเยอรมันจะพอใจกับคุณสมบัติบางประการของหญิงไทย เช่น ความเป็นแม่บ้านแม่เรือนและความเคารพสามี และแม้ภรรยาไทยจะมีอำนาจในการตัดสินใจในครอบครัวระดับหนึ่งแต่หญิงไทยไม่สามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมเยอรมันและการดำเนินชีวิตร่วมกับสามีชาวเยอรมันได้อย่างกลมกลืน ภายใต้อาณัติดังกล่าวผู้หญิงส่วนหนึ่งแยกตัวจากสังคมแต่ยังคงส่งผลการยอมรับและสถานะทางสังคมของผู้หญิงมากขึ้น—ทำให้มีสถานภาพทางสังคมที่แย่งสถานะการนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตของ Cohen (2003) เมื่อเปรียบเทียบกับคู่สมรสระหว่างหญิงไทยกับชายต่างชาติที่อาศัยในสังคมไทย ผู้หญิงที่ใช้ชีวิตในประเทศปลายทางต้องพึ่งพิงสามีมากกว่า นอกจากนี้ Cohen ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ผู้หญิงมักมีภาระต้องสนับสนุนการเงินแก่ครอบครัวในเมืองไทย ความล้มเหลวที่จะสื่อสารความรับผิดชอบดังกล่าวกับสามี มักเป็นเหตุที่สร้างความกดดันให้กับผู้หญิง

ถึงแม้ว่าหญิงไทยมีชีวิตภายใต้ความเครียดและแปลกแยกจากสังคมเยอรมัน แต่เธอไม่ละทิ้งความรับผิดชอบต่อครอบครัวในเมืองไทย การส่งเงินกลับ¹³ ทำให้ครอบครัวสามารถไถ่ถอนหนี้สินรวมทั้งใช้เป็นทุนการศึกษาของบุตรหรือสมาชิกอื่น บางครอบครัวใช้ซ่อมแซม/สร้างบ้าน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่สะท้อนความสำเร็จของผู้หญิงและทำให้เธอเป็นที่ยอมรับ แต่ยังเป็นการรักษาสถานภาพทางสังคมของทั้งผู้หญิงและครอบครัวในชุมชนหมู่บ้าน นอกจากนี้ความสำเร็จที่

¹³ จำนวนเงินที่ส่งกลับของผู้หญิงไทยในเยอรมนี ในปี 1990 สูงถึง 802.6 ล้านบาท และลดลงเป็น 324.1 ล้านบาทในปี 1996 (สุภางค์ และคณะ, 2542)

เกิดขึ้น ยังเป็นแรงจูงใจในการก้าวสู่การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมและการย้ายถิ่นข้ามชาติของผู้หญิงอื่นอีกด้วย (สุยางค์ และคณะ, 2542; Plambech, 2006)

การศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทย โดยใช้กรอบแนวคิดว่าด้วยการย้ายถิ่น (migration) ทำให้ได้คำตอบต่อคำถามพื้นฐานบางประการ เช่น ทำไมผู้หญิงจึงก้าวสู่ความสัมพันธ์นี้ การย้ายถิ่นข้ามชาติโดยผ่านการแต่งงานมีกระบวนการอย่างไร ผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมโดยผ่านการแต่งงานมีวิถีชีวิตอย่างไร และปรับตัวอย่างไร แนวทางการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการย้ายถิ่นกับปัจจัยผลักดันและดึงดูด(push-pull factor) ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ทั้งระดับปัจเจกและสังคม อย่างไรก็ตาม การศึกษาแนวนี้ถูกมองว่ามีข้อจำกัดในการสะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงในฐานะ “ผู้กระทำการ/ตัวแสดงทางสังคม” (agency/social actor) กับบริบทในการดำเนินชีวิตทั้งในประเทศต้นทางและปลายทาง

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับการเชื่อมโยงและต่อร่องระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์

ภายใต้สังคมที่การเคลื่อนย้ายอพยพของผู้คนเกิดขึ้นอย่างไร้ขอบเขตไร้ข้อจำกัดของพรมแดนไม่ว่าจะเป็นพรมแดนทางพื้นที่ภูมิศาสตร์และทางวัฒนธรรม การทะลุผ่านได้ของพรมแดนและการเชื่อมโยงระหว่างโลกกับท้องถิ่น (global/local linkage) ได้ส่งผลต่อจินตนาการ (imagination) และวิถีชีวิตของผู้คนในโลกสมัยใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ (Apadurai, 1996; Schiller, Basch, and Blanc-Szanton, 1992; Wilson and Dissanayake (eds), 1996) การทำความเข้าใจการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมภายใต้สภาพสังคมดังกล่าวมีแนวทางที่แตกต่างไปจากอดีต โดยให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตและประสบการณ์ของปัจเจกในฐานะ “ผู้กระทำการทางสังคม” ที่ได้รับอิทธิพลและในขณะเดียวกันก็ต้องรองกับบริบททางเศรษฐกิจ-สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของท้องถิ่นและโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นภายใต้ “พื้นที่ทางสังคมข้ามพรมแดน”

(transnational social space) ซึ่งเป็นพื้นที่ทั้งในจินตนาการและการปฏิบัติการจริงในวิถีชีวิตประจำวัน

แนวทางการศึกษาที่กล่าวมาแม้จะได้รับความสนใจจากวงวิชาการอย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา แต่การใช้กรอบคิดนี้เพื่อทำความเข้าใจการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทยยังจำกัดอยู่มาก งานศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานโดยรัตนา (2548; Ratana, 2006)¹⁴ ถือเป็นงานบุกเบิกที่สะท้อนวิถีชีวิตและประสบการณ์ของผู้หญิงชนบทอีสานที่แต่งงานกับชายชาวตะวันตกในฐานะ “ผู้กระทำการทางสังคม” ที่มีสำนึก มีความต้องการความสำเร็จในทางเศรษฐกิจและมีชีวิตที่ดี โดยวิเคราะห์ภายใต้กรอบคิดที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ รัตนาชี้ให้เห็นว่าแม้ผู้หญิงเหล่านี้จะใช้ชีวิตร่วมกับสามีในต่างแดน แต่ความเป็นท้องถิ่นยังดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของพวกเธอควบคู่ไปกับวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ สำนึกการเป็นลูกกตัญญู การเป็นแม่ที่ดี และความผูกพันกับชุมชนท้องถิ่นไม่ได้ถูกวัฒนธรรมตะวันตกกลืนอย่างสิ้นเชิง ในทางตรงข้ามประสบการณ์ที่เรียนรู้จากสังคมตะวันตกกลับทำให้ผู้หญิงกล้าที่จะต่อรอง หรือตั้งคำถามกับค่านิยม และประเพณีปฏิบัติบางเรื่องในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่เกี่ยวกับการแต่งงาน เพศสภาพ (gender) และเพศวิถี (sexuality)

รัตนา (2548: 31-42) ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการต่อรองปรากฏทั้งในสำนึกและการปฏิบัติการในชีวิตจริงในหลากหลายรูปแบบ และไม่ได้ปรากฏเฉพาะในรูปของการส่งเงินกลับบ้านเพื่อสร้างฐานะและความเป็นอยู่ที่ดีให้กับครอบครัวเท่านั้น แต่รวมไปถึง

¹⁴ บทความทั้ง 2 เรื่อง คือ “Cross-Cultural Marriages and Transnational Gender Mobility: Experiences of Village Women from Northeastern Thailand” (2006) และ “ภรรยาฝรั่ง: ผู้หญิงอีสานกับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม” (2548) รัตนาปรับปรุงมาจากบทความเรื่อง “Women, Transnational Migration, and Cross-Cultural Marriages: Experiences of ‘Phanraya-farang’ from Rural Northeastern Thailand” ซึ่งเสนอในที่ประชุมวิชาการ Association for Asian Meeting (AAS) และ The 9th Thai Studies Conference ในปี 2548

การสนับสนุนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม และการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ความสัมพันธ์กับครอบครัว เครือญาติ และชุมชนในชนบท การแสดงออกของวัฒนธรรมท้องถิ่นในวิถีชีวิตประจำวันของผู้หญิง การใช้พื้นที่ภายในบ้านสมัยใหม่แบบตะวันตกที่ถูกสร้างขึ้นในชุมชนชนบท แต่มีการใช้พื้นที่ในลักษณะที่สะท้อนทั้งวิถีชีวิตท้องถิ่นของคนอีสาน และความเป็นส่วนตัวของปัจเจก/ครอบครัวตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก ในขณะเดียวกันรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชายที่ทำหายค่านิยมเดิมของสังคมเกี่ยวกับการมีบทบาทนำของผู้ชาย ซึ่งในบางกรณีนำมาสู่ความขัดแย้งในครัวเรือน ประเด็นเหล่านี้ล้วนสะท้อนความสัมพันธ์และการต่อรองระหว่างท้องถิ่นกับโลกตะวันตก

อีกมิติหนึ่งของความเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์ปรากฏในรูปของเครือข่ายความสัมพันธ์ของภรรยาฝรั่งกับเครือญาติ/เพื่อนบ้านในชุมชนชนบท ซึ่งเครือข่ายนี้เป็นช่องทางสำคัญในการเข้าสู่ความสัมพันธ์ข้ามชาติโดยผ่านการแต่งงานของผู้หญิงอีสาน งานศึกษาของรัตนดา (2548) ที่หมู่บ้านร้อยเอ็ด (ชื่อสมมุติ) และ Plambech (2006) ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคอีสาน ชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านที่แต่งงานกับชาวต่างชาติส่วนใหญ่ก้าวสู่ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม โดยผ่านการแนะนำและช่วยเหลือของผู้ที่มีสามีเป็นชาวต่างชาติหรือผ่านเครือญาติ/เพื่อนของผู้หญิงที่แต่งงานกับชาวต่างชาติ¹⁵ เครือข่ายนี้ นอกจากเป็นช่องทางที่สำคัญในการก้าวสู่ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมแล้ว ในบทความ *“From*

¹⁵จากงานศึกษาและการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นชี้ว่าช่องทางการเข้าสู่การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานมีหลากหลาย นอกจากการติดต่อผ่านเครือข่ายครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนดังกล่าวแล้ว ยังมีการติดต่อผ่านนายหน้าหรือเอเยนต์ การพบคู่แต่งงานในสถานที่ทำงานซึ่งมักเป็นสถานบันเทิงในแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ การแสวงโชคด้วยการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และการนำพาของโชคชะตา (สภาพนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2547; บัวพันธ์ และคณะ, 2548; สุภารักษ์ และคณะ, 2542; พัทยา, 2541) งานของบัวพันธ์ และคณะ (2548) สะท้อนว่าการแต่งงานของผู้หญิงอีสานกับชายชาวตะวันตก มีช่องทางที่หลากหลายกว่าชาวตะวันออก และในกรณีชาวตะวันตกมักเป็นความตั้งใจของผู้หญิงในการแสวงหาคู่แต่งงานสำหรับชาวตะวันออกเป็นการนำพาของโชคชะตา

Thailand with Love: Transnational Migration in Rural Denmark” Plambeck (2006: 9-11) วิเคราะห์ว่าเครือข่ายข้ามชาตินี้เป็นกลไกการเคลื่อนฐานะทางสังคม (social mobility) โดยชี้ว่าในทัศนะของผู้หญิงและครอบครัวการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมสะท้อนถึง “อัตลักษณ์ชนชั้นกลางข้ามแดน” (transborder middle-class identity) การใช้ชีวิตกับสามีในชุมชนชนบทเดนมาร์กผู้หญิงมองว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกลาง ในเดนมาร์ก-Plambeck เห็นว่าทัศนะนี้จะไม่ตรงกับความเป็นจริงนัก สำหรับครอบครัวของผู้หญิงเหล่านี้ในชนบทชนบทอีสานมองว่าความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนเป็นกลไกที่สะท้อนสถานภาพชนชั้นกลางในสังคมไทย¹⁶ การวิเคราะห์ในแนวทาง ดังกล่าว ทำให้เห็นบทบาทของเครือข่ายใน 2 มิติที่สัมพันธ์กัน มิติหนึ่งเครือข่ายข้ามชาตินี้เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการก่อตัวของอัตลักษณ์ชนชั้นกลาง อีกมิติหนึ่งอัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเงื่อนไขที่ทำให้การก้าวสู่การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงชนบทดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง และส่งผลต่อการขยายตัวของเครือข่ายในที่สุด

จะเห็นได้ว่าการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่ผู้หญิงเลือก (individual project) โดยผ่านการคิดไตร่ตรอง พิจารณาถึงเงื่อนไข ข้อจำกัด ตลอดจนโอกาสที่หลากหลาย (Ortner, 2004; Plambeck, 2006; รัตนา, 2548 และ Ratana, 2006; พัทยา, 2541 และ Pataya, 1999) ผู้หญิงเหล่านี้มีวิถีชีวิตอยู่ระหว่าง (in-between) สังคมท้องถิ่น และสังคมตะวันตก ภายใต้วัฒนธรรม “ลูกผสม” (hybridity) ที่ผนวกเอาค่านิยมและวิถีปฏิบัติของท้องถิ่นและโลกตะวันตกไว้ด้วยกันบริบทในการดำเนินชีวิตดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้ “พื้นที่ทางสังคมข้ามพรมแดน” ทั้งในจินตนาการและ

¹⁶ ทัศนะนี้เชื่อมโยงกับสถานการณ์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทย ซึ่งโดยทั่วไปแล้วผู้หญิงที่แต่งงานกับชายชาวตะวันตกมี 2 กลุ่ม นอกจากกลุ่มที่ทำงานในภาคบริการและธุรกิจขายบริการทางเพศดังที่ได้อธิบายไปแล้ว อีกกลุ่มหนึ่งคือปัญญาชนที่พบกับสามีชาวต่างชาติในระหว่างการศึกษาต่อต่างประเทศ หรือการทำงานในสาขาวิชาชีพต่างๆ ซึ่งกลุ่มนี้มักมาจากครอบครัวชนชั้นกลางในสังคม (รัตนา 2548) นอกจากนี้ บ้านสมัยใหม่แบบตะวันตกที่ถูกสร้างขึ้นในชุมชนชนบท (dollar house) รวมทั้งเฟอร์นิเจอร์ และเครื่องอำนวยความสะดวกที่ทันสมัยต่างๆ ซึ่งได้มาด้วยเงินที่ผู้หญิงส่งกลับสู่ครอบครัว ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสถานภาพของชนชั้นกลาง

ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันโดยผ่านกระบวนการต่อรอง แข่งขัน ทำลาย หรือร่วมมือระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ และระหว่างผู้หญิงกับสามีชาวต่างชาติและสมาชิกอื่นในสังคม

การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม กับทรัพยากรครัวเรือน

ในขณะที่การศึกษาที่กล่าวข้างต้นให้ความสำคัญกับวิเคราะห์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับพลวัตทางเศรษฐกิจ การเมือง และการพัฒนาในสังคมไทย และอธิบายเงื่อนไข แรงจูงใจทั้งในระดับปัจเจกและสังคมที่ผลักดันและดึงดูดผู้หญิงสู่การแต่งงานและย้ายถิ่นชาติ ตลอดจนวิเคราะห์ปรากฏการณ์ภายใต้กรอบการเชื่อมโยงและต่อรองระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์ งานศึกษาของบัวพันธ์ และคณะ (2548) มีแนวทางในทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้แตกต่างไป กล่าวคืออธิบายการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรครัวเรือน ทั้งนี้โดยอิงกับแนวคิดเรื่องทรัพยากร (Resource Profile Approach¹⁷) และวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรเชื่อมโยงกับทั้งโครงสร้างระบบเศรษฐกิจและสังคม (structure) และการกระทำของผู้แสดง (agency)

บัวพันธ์ และคณะ (2548) แยกพิจารณาทรัพยากรครัวเรือนที่สัมพันธ์กับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงอีสานใน 3 มิติ คือ ทรัพยากรวัตถุ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรแต่ละมิติ ระหว่างครัวเรือนของผู้หญิงที่แต่งงานกับชายชาวตะวันออกและตะวันตก ซึ่งพบว่าการแต่งงานกับชาวต่างชาติส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรครัวเรือน

¹⁷ ในรายงานการวิจัยเรื่อง แต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงในชนบทอีสาน บัวพันธ์ และคณะ (2548: 10-12) ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่ากรอบการวิเคราะห์ Resource Profile Framework ที่ใช้อิงกับงานของใคร แต่ชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์แนวนี้นี้ได้รับอิทธิพลจากงาน Long and Long (eds) (1989) ที่ให้ความสำคัญกับครัวเรือนและปัจเจกในฐานะผู้กระทำ และงานของ McGregor and Kebede (2003) เกี่ยวกับทรัพย์สิน (assets) ที่ครัวเรือนครอบครองและการให้นิยามเฉพาะของทรัพย์สินที่แปรเปลี่ยนไปตามระบบความสัมพันธ์และบริบททางสังคม

อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรทางวัตถุที่เปลี่ยนไปทั้งในรูปสิ่งปลูกสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ และรายได้ซึ่งทำให้สามารถลงทุน/ซื้อทรัพย์สินเพิ่ม ทั้งนี้ชาวตะวันตกมักให้ความสำคัญกับการปลูกสร้างบ้านมากกว่าชาวตะวันตก การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุไปในทางที่ดีขึ้นเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในมิติอื่น กล่าวคือ ทำให้ทั้งผู้หญิงและครอบครัวเป็นที่นับหน้าถือตา และได้รับการยกย่องจากชุมชน รวมทั้งได้รับการปฏิบัติที่ดีจากเจ้าหน้าที่รัฐ ในแง่พฤติกรรมหากเปรียบเทียบระหว่างผู้หญิงที่สามีเป็นชาวตะวันตกกับชาวตะวันตก มักพบว่า กลุ่มหลังมีพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากบรรทัดฐานท้องถิ่นมากกว่ากลุ่มแรก สำหรับชายต่างชาติพบว่าชาวตะวันตกจะยึดถือและปฏิบัติตามประเพณีของชุมชนท้องถิ่นมากกว่าชาวตะวันตก ในมิติทรัพยากรมนุษย์ พบว่าบางครอบครัวใช้ทรัพยากรทางวัตถุเพื่อพัฒนาการศึกษาและทักษะด้านต่างๆ ของสมาชิก แต่การเปลี่ยนแปลงในมิตินี้จะยังไม่ปรากฏชัด

อย่างไรก็ตาม แม้จะได้รับการยกย่องจากชุมชนแต่ในสังคมกว้างทั้งในประเทศต้นทางและปลายทาง ผู้หญิงเหล่านี้กลับไม่ได้รับการยอมรับ และมักถูกมองอย่างดูถูก เช่น ประสบการณ์ของ สมหวัง ที่ใช้ชีวิตกับสามีชาวเยอรมันที่เกาะสมุย สมหวังสะท้อนว่าเมื่อปรากฏตัวในที่สาธารณะพร้อมกับสามีมักจะถูกมองหรือได้รับการปฏิบัติราวกับว่าเธอทำอาชีพขายบริการทางเพศ เช่นเดียวกับพูนที่ไปใช้ชีวิตกับสามีที่ประเทศออสเตรเลียได้กว่าปีหลังจากแต่งงาน พูนมีชีวิตที่ต้องเผชิญกับความกดดันในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม ภาษา และการถูกมองอย่างดูถูก (บัวพันธ์ และคณะ, 2548: 103-108) หากเวลาผ่านไปแม้พูนจะปรับตัวได้แต่อาจยังมีความแปลกแยกจากสังคมออสเตรเลีย เช่นเดียวกับประสบการณ์ของหญิงไทยเยอรมนี (สุภางค์ และคณะ, 2542) หรือไม่? กรณีของสมหวังและพูนตอกย้ำความสำคัญของระบบสังคมในวงกว้างต่อ “ผู้กระทำการ” ซึ่งหากถูกละเลยจะเป็นข้อจำกัดในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรครัวเรือนในมิติต่างๆ

การอธิบายปรากฏการณ์การย้ายถิ่นข้ามชาติรวมทั้งการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของนักคิดกลุ่มโลกาภิวัตน์ให้ความสำคัญกับจินตนาการไร้พรมแดนที่เกิดขึ้นใน

ระดับโลก (global imagination) ซึ่งส่งผลต่อจินตนาการ ความคิด ความปรารถนา (desire) และปฏิบัติการทางสังคมของผู้คน (Appadurai, 1996; Vertovec and Cohen (eds), 1999; Wilson and Dissanayake (eds), 1996) ในขณะที่การวิเคราะห์ การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมโดยอิงกรอบคิดเรื่องทรัพยากร อธิบายว่าความสัมพันธ์ ข้ามชาตินี้เชื่อมโยงกับเงื่อนไขอันเกิดจากช่องว่างของทรัพยากรทางวัตถุของครัวเรือน กับความคาดหวัง (ในการบริโภค) ที่ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมในวงกว้าง ภายใต้บริบทของความสัมพันธ์นี้ การแต่งงานถูกให้ความหมาย ใหม่ที่เชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจมากขึ้น (บัวพันธ์ และคณะ, 2548: 110-112) แม้แนวทางการศึกษาของนักคิดกลุ่มโลกาภิวัตน์กับการวิเคราะห์โดยอิงกรอบ คิดเรื่องทรัพยากรแม้ไม่ได้ต่างกันโดยสิ้นเชิงในแง่ที่ว่าทั้งสองแนวคิดให้ความสำคัญ อิทธิพลกระแสการพัฒนาของโลกในยุคปัจจุบันที่ส่งผลต่อจินตนาการความคาดหวัง/ ความปรารถนา และปฏิบัติการของผู้คนในท้องถิ่น แต่ดูเหมือนว่าการวิเคราะห์ ทรัพยากรครัวเรือนจะให้ความสำคัญกับทรัพยากรทางวัตถุในฐานะที่เป็นปัจจัยหลัก (dominant factor) ที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรในมิติอื่นๆ

ประเด็นเกี่ยวกับมุมมองหรือการให้ความหมายการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม นอกจากมิติการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจหรือช่องทางการได้มาซึ่งทรัพยากรทาง วัตถุของครัวเรือนแล้ว Ratana (2006: 25) มองว่าปรากฏการณ์นี้เป็นการอยู่ รวมกันผู้ไร้อำนาจในสังคมของตน ซึ่งถึงสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม กล่าวคือภายใต้สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้หญิงชนบทที่มีข้อจำกัดด้าน การศึกษาและอาชีพ ประกอบกับเป็นหม้ายลูกติด¹⁸ โอกาสที่ผู้หญิงเหล่านี้จะได้ แต่งงานกับผู้ชายไทยแทบไม่มีเลย ในขณะที่ชาวตะวันตกที่แต่งงานกับผู้หญิงเหล่านี้

¹⁸ งานศึกษาแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงชนบทอีสานที่อ้างถึงในบทความนี้ชี้ว่าส่วนใหญ่ของผู้หญิง ที่แต่งงานกับชาวต่างชาติเคยผ่านการแต่งงานกับผู้ชายไทยมาแล้วและมักต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูลูก เมื่อ ความสัมพันธ์สิ้นสุดลง อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ไม่มีหญิงสาวที่ไม่เคยผ่านการแต่งงานก้าวสู่ความสัมพันธ์ ข้ามวัฒนธรรมลักษณะนี้ ในทางตรงข้าม งานของบัวพันธ์ และคณะ (2548) สะท้อนแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น ของหญิงสาวที่แต่งงานกับชาวต่างชาติ

เป็นชายสูงอายุ เป็นหม้าย และต้องการการดูแลเอาใจใส่¹⁹ ผู้หญิงในสังคมตะวันตกมีทางเลือกที่จะไม่รับบทบาทในฐานะผู้ดูแล (care taker) ดังนั้นชายชาวตะวันตกจึงแสวงหาทางเลือกอื่น การพบและอยู่ร่วมกันของผู้ไร้อำนาจสองกลุ่มนี้เป็นการเสริมส่วนที่ขาดให้กันและกัน

ในอีกมิติหนึ่ง การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมถูกมองว่าเป็นกลไกการเคลื่อนย้ายผู้สูงอายุที่เกียจคร้านแล้วจากโลกตะวันตกมาสู่โลกตะวันออก เพื่อลดภาระการจัดระบบสวัสดิการในสังคมตะวันตก โดยชุมชนท้องถิ่นในโลกตะวันออกได้รับค่าจ้างเป็นการตอบแทน (บัวพันธ์ และคณะ, 2548:118) มุมมองนี้แม้มีแนวการวิเคราะห์ที่น่าสนใจ แต่มีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์ในกรณีที่ผู้ชายซึ่งแต่งงานกับหญิงไทยยังอยู่ในวัยทำงานและประกอบอาชีพในประเทศของตน หลังแต่งงานผู้หญิงเป็นฝ่ายย้ายถิ่นไปใช้ชีวิตร่วมกับสามี ซึ่งกรณีเหล่านี้มีจำนวนไม่น้อย ผลการสำรวจการแต่งงานกับชาวต่างชาติของผู้หญิงใน 5 จังหวัดในภาคอีสานของสภาพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2547) พบว่าประมาณเกือบ 2 ใน 3 (ร้อยละ 68) ของชายต่างชาติที่แต่งงานกับผู้หญิงอีสาน มีอายุระหว่าง 31 ถึง 50 ปี²⁰ ซึ่งอยู่ในวัยทำงาน

ความแตกต่างของการอธิบายการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมที่อิงกับการวิเคราะห์ทรัพยากรครัวเรือนจากแนวการศึกษาอื่นที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งความต่างนี้ถือเป็นจุดเด่นคือการให้ความสำคัญกับชุมชนและครอบครัวของผู้หญิงในประเทศต้นทาง ในขณะที่การศึกษาแนวอื่นมักจะให้ความสำคัญกับผู้หญิง และบริบทที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ข้ามชาตินี้ รวมทั้งการปรับตัวของผู้หญิงในประเทศปลายทาง

²⁰ ข้อมูลจากการสำรวจดังกล่าวชี้ถึงสัดส่วนของชายต่างชาติที่แต่งงานกับผู้หญิงอีสานแยกตามกลุ่มอายุได้ดังนี้ 21-30 ปี ร้อยละ 7.4, 31-40 ปี ร้อยละ 36.9, 41-50 ปี ร้อยละ 31.5, 51-60 ปี ร้อยละ 15.5 ส่วนกลุ่มที่อายุ 60 ปีขึ้นไปมีเพียงร้อยละ 8.7

บทส่งท้าย : คำตอบและคำถามจากงานที่ผ่านมา

แม้ว่าการศึกษาการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมในสังคมไทยมีอยู่อย่างจำกัดมาก แต่การทบทวนงานที่ผ่านมาทำให้เห็นถึงพลวัตในการศึกษาเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ ซึ่งในด้านหนึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมในหลายระดับเริ่มตั้งแต่ท้องถิ่นจนถึงระดับโลก รวมทั้งนโยบายการพัฒนาประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมโลกในแต่ช่วงของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และในอีกด้านหนึ่งการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมถูกอธิบายโดยอิงกับแนวทางการศึกษาหรือกรอบแนวคิดที่ใช้ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ซึ่งมีความหลากหลายและสะท้อนความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและการพัฒนา

พร้อมๆ กับความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้น การทบทวนงานยังทำให้เห็นช่องว่างที่นำไปสู่การตั้งคำถามต่อการศึกษาประเด็นดังกล่าว คือ ประการแรก งานที่ผ่านมา มักให้ความสำคัญกับผู้หญิงที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม มากกว่าผู้ชายหรือผู้หญิงกลุ่มอื่นในสังคมทั้งในประเทศต้นทางและปลายทาง ซึ่งเกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบจากปรากฏการณ์นี้ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ประการที่สอง งานศึกษาส่วนหนึ่งให้ความสนใจกับประเทศปลายทาง โดยเฉพาะการปรับตัวของผู้หญิงภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในประเทศปลายทาง ในขณะที่การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงสังคมท้องถิ่นในประเทศต้นทางอันเนื่องจากการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมและการย้ายถิ่นข้ามชาติมีอยู่อย่างจำกัดมาก โดยเฉพาะในประเด็นที่นอกเหนือไปจากมิติทางเศรษฐกิจ และความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตด้านอื่นๆ ของผู้คนและสังคมในประเทศต้นทาง ประการที่สาม ความเชื่อมโยงของปรากฏการณ์การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทัศนะ ความคาดหวัง และพฤติกรรมในเรื่องที่เกี่ยวกับการแต่งงาน ครอบครัว เพศวิถี รวมทั้งบทบาท สถานภาพ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงและชายในชุมชนชนบทอันเป็นมาตุภูมิของผู้หญิงที่ก้าวสู่ความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรมในลักษณะนี้

ประเด็นเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนท้องถิ่นในภูมิภาคทั้งในปัจจุบันและอนาคต และเป็น “พื้นที่ทางวิชาการ” ที่ยังต้องการการทำความเข้าใจ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์.2549. “การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม: ไทยกับฝรั่งในประวัติศาสตร์สังคมสยาม” ใน ศิลปวัฒนธรรม 27, 5.

ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์ และ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2529. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: กรณีศึกษาหมู่บ้านนาป่าหนาด. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ดุษฎี กภาพอ่อนศรี และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2530. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: กรณีศึกษาหมู่บ้านชาวเยอ. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธอมัส อี ลักซ์. 2511. “ระบบครอบครัวและวงจรครัวเรือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ใน สุเทพ สุนทรเกสัช (ผู้แปลและบรรณาธิการ) สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นาดยา อยู่คง. 2542. การเปลี่ยนแปลงสภาพและบทบาทลูกเขยในสังคมอีสาน. วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ. 2548. การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมของผู้หญิงในชนบทอีสาน. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประสิทธิ์ ลิปรีชา. 2545. “เครือญาติข้ามพรมแดนรัฐชาติ: กรณีกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง”

ใน วารสารสังคมศาสตร์ (ข้ามพรมแดน) 15, 1/2545: 167-187.

พัทธา เรือนแก้ว. 2541. “หญิงไทยในเยอรมนี: กรณีการย้ายถิ่นโดยใช้การแต่งงานเป็นเครื่องมือ” ใน **สตรีศึกษา**. กรุงเทพฯ: โครงการสตรีและเยาวชนศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มูลนิธิผู้หญิง. 2540. **การค้าหญิง: ภาวีสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ผู้หญิง.

ยศ สันตสมบัติ. 2535. **แม่หญิงสืขายั่ว ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

รัตนา บุญมัยยะ. 2548. “กรรยาฝรั่ง: ผู้หญิงอีสานกับการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม” ใน **วารสารสังคมผู้นำโขง** 1, 2: 1-54.

รุ่งอรุณ ทิมขุนทดเถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2530. **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาติพันธุ์: กรณีศึกษาไทยญ้อ บ้านโนน**. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศุภีมาล นฤมล. 2531. **นางงามตุ๊กกระจก: การศึกษากระบวนการกลายเป็นหมอนวด**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ. 2530. **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในชุมชนบ้านเยอ บ้านไทดำ และบ้านไทยลาว: การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. 2548. **สังคมจีนในไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (Chinese Society in Thailand: An Analytical History)** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการและคำนำ). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สุเทพ สุนทรเกสัช (ผู้แปลและบรรณาธิการ). 2511. **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุภาวค์ จันทวานิช และคณะ. 2542. การย้ายถิ่นของหญิงไทยไปเยอรมนี :
สาเหตุ ชีวิตความเป็นอยู่ และผลกระทบในประเทศไทยและเยอรมนี.
กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2547.
การสำรวจผู้หญิงที่แต่งงานกับชาวต่างชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
(เอกสารโรเนียว)
- สุวิทย์ วีรสาสวัต และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2529. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน กรณีบ้านโนนตะแบก.
ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ภาษาอังกฤษ

- Akin Rabibhadana. 1986. "Kinship Marriage and the Thai Social System" in
Apichat Chamratrithirong, ed. **Perspectives on Thai Marriage**. Bangkok:
Mahidol University.
- Appadurai, Arjun. 1996. **Modernity at Large: Cultural Dimensions of
Globalization**. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Asis, Maruja M.B.. 2003. "When Men and Women Migrate: Comparing
Gendered Migration in Asia" a paper presented at the consultative
meeting on Migration and Mobility and How the Movement Affects
Women. Malmo, Sweden, December 2-4, 2003.
- Boonyong Chunsuvimol. (n.d). **Multi-Racial Society, the case Study of
Chinese in Thailand**. Bangkok: Faculty of Political Science, Chulalongkorn
University.
- Chayan Vaddhanaphuti. 1984. **Cultural and Ideological Production in Rural
Northern Thai Society**. PhD. Dissertation, Stanford University.
- Cohen, Erik. 1996. **Thai Tourism Hill Tribes, Islands and Open-Ended
Prostitution**. Bangkok: White Lotus.

- Cohen, Erik. 2003. "Transnational Marriage in Thailand: The Dynamics of Extreme Heterogamy" in Baure, Thomas G. and Bob Mckercher, eds. **Sex and Tourism: Journeys of Romance, Love, and Lust**. New York: The Haworth Hospitality Press.
- Constable, Nicole, ed. 2005. **Cross-Border Marriages Gender and Mobility in Transnational Asia**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Constable, Nicole. 1999. "At Home but not at Home: Filipina Narrative of Ambivalent Returns" Cultural Anthropology 14, 2: 302-328.
- Gray, Jennifer. 1990. **The Road to the City: Young Women and Transition in Northern Thailand**. PhD. Dissertation, Macquarie University, Sydney, Australia.
- Mizuno, Koichi. 1978. "The Social Organization of Rice-Growing Villages" in Yoneo Ishii, ed. **Thailand: A Rice-Growing Society**. Honolulu: The University Press of Hawaii.
- Kirsch, Thomas. 1982. "Buddhism, Sex-Roles, and Thai Economy" in Penny Van Estrick, Penny, ed. **Women of Southeast Asia**. Ithaca: Cornell University Press.
- Keyes, Charles F.. 1975. "Kin Group in Thai-Lao Community" in William, Skinner G. and Thomas A. Kirsch, eds. **Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lauriston Sharp**. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Lyttleton, Chris. 1994. "The Good People of Isan: Commercial Sex in Northeast Thailand" The Australian Journal of Anthropology 5, 3: 257-279.
- Mills, Mary Beth. 1999. **Thai Women in the Global labor Force**. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Mills, Mary Beth. 2003. "Gender and Inequality in the Global Labor Force". Annual Review of Anthropology, 32: 14-62.

- Niessen, Jan. 2002. "International Mobility in a Globalising World" a paper presented at the AP-EU Joint Parliamentary Assembly Workshop on Migration and Development, Capetown, 20 March 2002.
- Ortner, Sherry B. 2004. "Power and Projects: Reflections on Agency" a paper presented at the Department of Social and Cultural Anthropology, Faculty of Social Sciences, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Oxford, Ellen. 2005. "Cross-Border Hypergamy? Marriage Exchanges in a Transnational Hakka Community" in Constable, Nicole, ed. **Cross-Border Marriages Gender and Mobility in Transnational Asia**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pasuk Phongpaichit. 1981. **Rural Women of Thailand: From Peasant Girls to Bangkok Masseuses**. Geneva: ILO.
- Pataya Ruenkaew. 1999. "Marriage Migration of Thai Women to Germany" a paper presented at the 7th International Conference on Thai Studies. Amsterdam, July 4-8, 1999.
- Pessar, Patricia R. and Sarah J. Mahler. 2001. "Gender and Transnational Migration", a paper given to the Conference on Transnational Migration: Comparative Perspectives. Princeton University, 30 June - 1 July 2001.
- Plambech, Sine. 2006. "From Thailand with Love: Transnational marriages in Rural Denmark" Department of Sociology, Lund University, Sweden (unpublished paper).
- Ratana Tosakul Boonmathya. 2006. "Cross-Cultural Marriages and Transnational Gender Mobility: Experiences of Village Women from Northeastern Thailand" a paper presented at the seminar presentation at Center for Southeast Asian Studies (CSEAS). Kyoto University, February 15, 2006.

- Sassen, Saskia. 2000. "Women's Burden: Counter-geographies of Globalization and the Feminization of Survival" Journal of International Affairs 53, 2: 503-524.
- Schiller, Nina Glick, Basch, Linda, Blanc-Szanton, Cristina. 1992. "Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration". Annals of New York Academy of Sciences 645: 1-24
- Suzuki Nobue. 2005. "Tripartite Desires: Filipina-Japanese Marriages and Fantasies of Transnational Traversal" in Constable, Nicole, ed. **Cross-Border Marriages Gender and Mobility in Transnational Asia**. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Thitsa, Khin. 1990. **Providence and Prostitution: Image and Reality for Women in Buddhist Thailand**. 2nd. ed. London: Change International Reports.
- Truong, Thanh-Dam, ed. 1990. **Sex, Money, and Morality: Prostitution and Tourism in Southeast Asia**. London: Zed Books.
- Wang, Hong-zen and Chang, Shu-ming. 2002. "The Commodification of International Marriages: Cross-border Marriage Business in Taiwan and Viet Nam". International Migration 40, 6: 93-114.
- Wilson, Rob and Wimal Dissanayake, eds. 1996. **Global/Local Cultural Production and Transnational Imaginary**. Durham: Duke University.
- Vertovec, Steven. 2003. "Migrant Transnationalism and Modes of Transformation", The Center for Migration and Development, Princeton University (working paper #30-09m).
- Vertovec, Steven and Robin Cohen, eds. 1999. **Migration, Diasporas and Transnationalism**. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.